

УДК 81'367:801.73:811.161.2

Присяна А. В.

СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ЗАКОНОДАВЧИХ ТЕКСТІВ

Статтю присвячено аналізу специфіки функціонування мовних одиниць у текстах українських законодавчих актів. Висвітлено проблеми синтаксичної організації законодавчих актів в межах юридичного дискурсу. Розглянуто основні типи предикативних синтаксичних конструкцій у законодавчих актах, визначено особливості синтаксичної організації юридичного дискурсу в законодавчій репрезентативній формі. Прослідковано основні тенденції текстотворення в українських законодавчих текстах.

Ключові слова: юридичний дискурс, законодавчий текст, синтаксис, речення, предикативність, сурядні ряди.

Присяная А. В. Синтаксические особенности украинских законодательных текстов. – Статья.

Статья посвящена анализу специфики функционирования языковых единиц в текстах украинских законодательных актов. Освещены проблемы синтаксической организации законодательных актов в рамках юридического дискурса. Рассмотрены основные типы предикативных синтаксических конструкций в законодательных актах, и определены особенности синтаксической организации юридического дискурса в законодательной репрезентативной форме. Прослежены основные тенденции текстообразования в украинских законодательных актах.

Ключевые слова: юридический дискурс, законодательный текст, синтаксис, предложение, предикативность, сочинительные ряды.

Prosyana A. V. Syntactic peculiarities of Ukrainian legislative texts. – Article.

The article analyzes the specifics of language units in the texts of Ukrainian laws. The problems of syntactical structure of the legislative texts within the legal discourse are described. The main types of predicate syntax constructions in the legislative texts are named and peculiarities of syntactical structure of the legal discourse in legislative representative form are defined. The main trends of text creation in the Ukrainian legislative texts are given.

Key words: legal discourse, legislative text, syntax, sentence, predication, subordinate cases.

Дослідження проблем юридичної лінгвістики набувають особливої актуальності в контексті розширення комунікативно-дискурсивного підходу до аналізу мовних явищ. Мовознавчі розвідки зі стилістики тексту, зокрема з вивчення специфіки функціонування мовних одиниць у різних функціонально-стилістичних типах мовлення, здебільшого поступаються вивченню типів дискурсу. Проте аспекти традиційної лінгвістики не залишаються поза увагою вчених, а поєднання текстоцентричного з комунікативно орієнтованим підходом дає змогу здійснити комплексне дослідження репрезентативних форм мовленнєвої діяльності людини. Однією з таких форм є законодавча діяльність, наслідком якою стають тексти законодавчих документів, що функціонують у межах юридичного дискурсу. Ми зосередили увагу на аналізі синтаксичних особливостей текстів законодавчих актів, що дозволить прослідкувати специфіку текстотворення юридичного дискурсу в його письмовому вияві законодавчої репрезентативної форми – текстів законів.

Проблематика мови юриспруденції розглядається в межах прикладної лінгвістики та юридичної лінгвістики як її галузі, що віддзеркалено в наукових розвідках М. Голева, О. Діомідової, С. Дорди, О. Доценко, С. Зархіної, М. Костромічової, С. Кравченко, В. Радецької, Ю. Прадіда, Н. Хабібুলіної та ін. Питання дослідження юридичного дискурсу порушено в працях українських і зарубіжних лінгвістів (див. праці Н. Коваль [3], Є. Кожемякіна [4], Н. Кравченко [5] та ін.). Проте вивчення мови права (Н. Артикуца [1], С. Дорда [2], С. Кравченко [6], Ю. Прадід [7], Г. Проценко [8], Л. Чулінда [9] та ін.), зокрема специфіки законодавчих документів переважно здійснювалося в межах лінгвістики та аналізу офіційно-ділового стилю мови, а не лінгвістики тексту і дискурсології. Проте комплексний аналіз можливий лише в умовах вивчення законодавчих текстів як цілісного утворення, що має певні особливості на структурному та текстовому рівнях, що реалізовані через актуалізацію синтаксичного рівня тексту.

Мета статті – виявити специфіку функціонування синтаксичних одиниць в українських законодавчих текстах. Мета зумовила розв'язання таких завдань: схарактеризувати поняття законодавчого тексту, проаналізувати синтаксичні мовні засоби в законодавчих текстах та представити особливості їх вияву в текстах українських законів.

Матеріалом для аналізу слугували тексти українських законодавчих актів, у яких висвітлено проблеми освітньої діяльності (Закон України про освіту, Закон України про позашкільну освіту, Закон України про загальну середню освіту, Закон України про професійно-технічну освіту, Закон України про дошкільну освіту, Закон України про вищу освіту).

Синтаксис законодавчих актів підпорядкований вимогам до текстової організації офіційно-ділових текстів, проте має специфіку, зумовлену особливостями юридичного дискурсу.

Монопредикативні синтаксичні конструкції представлені насамперед двоскладними елементарними реченнями, що виражають значення розповідної модальності та є стверджувальними повідомленнями констатувальної семантики, наприклад: *За своїм статусом практичні психологи належать до педагогічних працівників* (Закон про освіту); *Керівництво позашкільним навчальним закладом здійснює його директор* (Закон про позашкільну освіту); *Кожен має право на вищу освіту* (Закон України про вищу освіту). Такі конструкції становлять ядерну частину законодавчих актів, оскільки визначають основні норми законів про освіту. Вони є обов'язковими для виконання і не передбачають варіантів тлумачення, тому що сприймаються однозначно. Елементарні двоскладні речення є найпоширенішими в проаналізованому матеріалі, натомість ми не зафіксували односкладних речень.

Двоскладні елементарні речення передусім представлені розповідними конструкціями із семантикою констатації факту або повідомлення про чинну законодавчу норму, зважаючи на це переважають стверджувальні речення констатувального змісту, наприклад:

Основними структурними підрозділами вищого навчального закладу є факультети, кафедри, бібліотека (Закон про вищу освіту); Атестація здійснюється відкрито і гласно (Закон про вищу освіту). Формулювання мають чіткий, однозначний характер, відповідають логічним простим категоричним судженням стверджувального типу. За компонентним складом фіксуємо поширені речення, великі за обсягом, що реалізовано за рахунок поширювачів різної семантики, які конкретизують зміст основних семантичних компонентів, напр.: *Голова та заступники голови Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти призначаються на посади і звільняються з посад Кабінетом Міністрів України за поданням Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти та працюють на постійній основі* (Закон про вищу освіту). Великий обсяг та насичення термінологією заважають непідготовленому реципієнту сприймати такі тексти.

Для законодавчих освітніх текстів характерно використання модальних синтаксичних конструкцій, що мають семантику не констатації, а рекомендації, напр.: *Для задоволення освітніх соціальних потреб громадян можуть створювати* дошкільні навчальні заклади з сезонним перебуванням дітей (Закон про дошкільну освіту); *Незалежні установи оцінювання та забезпечення якості вищої освіти можуть видавати* вищим навчальним закладам власні сертифікати про оцінку освітньої програми та/або систем забезпечення якості вищої освіти (Закон про вищу освіту). Модальний характер таких законодавчих положень вказує на те, що вони є не обов'язковими до виконання, але реалізуються за певних умов. У таких конструкціях фіксуємо наявність модального дієслова *могти*, що виступає зв'язкою в складеному дієслівному присудку.

Наведені приклади переважно не містять синтаксичних ускладнень, проте законодавчі освітні тексти здебільшого ускладнені сурядними рядами, серед яких розрізняємо двоконпонентні ряди, напр.: *Школи кожного з трьох ступенів можуть функціонувати разом або самостійно* (Про загальну середню освіту); *Громадяни України мають рівні права на здобуття професійно-технічної освіти відповідно до своїх здібностей і нахилів* (Закон про Професійно-технічну освіту); полікомпонентні ряди: *Навчально-виховний процес у навчальних закладах є вільним від втручання політичних партій, громадянських, релігійних організацій* (Закон про освіту); *Україна визначає освіту пріоритетною сферою соціально-економічного, духовного і культурного розвитку суспільства* (Закон України про освіту); *Держава гарантує молоді право на отримання повної загальної освіти і оплачує її здобуття* (Закон про освіту). На нашу думку, домінування сурядних рядів (здебільшого єднальної або розділової семантики) зумовлено потребою переліку всіх передбачених законодавством ситуацій реалізації юридичних норм. Зважаючи на це, в сурядних рядах зафіксовано низку однорідних членів, що охоплюють усі можливі варіанти застосування норм законів.

Одним із характерних випадків використання сурядних рядів є переліки норм, термінів, посад, посадових обов'язків тощо, напр.: *До професійно-технічних закладів належать: професійно-технічне училище відповідного профілю, професійне училище соціальної реабілітації, вище професійне училище, професійний ліцей, професійний ліцей відповідного профілю, професійно-художнє училище, училище-завод, центр професійної освіти, навчально-виробничий*

центр (Закон про професійно-технічну освіту). Потреба в наведенні вичерпних переліків зумовлює подання розширених сурядних рядів відповідних реченневих поширювачів.

Визначальною рисою синтаксичної стилістики монопредикативних конструкцій у законодавчих актах вважаємо наявність багатоконпонентних сурядних рядів, поєднаних різними групами, що утворює в межах одного речення групи однорідних членів різної семантики, напр.: *Позашкільний навчальний заклад встановлює різні види морального стимулювання та матеріального заохочення для вихованців, учнів і слухачів відповідно до свого статусу* (Закон про позашкільну освіту); *Професійно-технічна освіта забезпечує здобуття громадянами професії відповідно до їх покликань, інтересів, здібностей, а також допрофесійну підготовку, перепідготовку, підвищення їх кваліфікацій* (Про професійно-технічну освіту); *До комплексних позашкільних навчальних закладів належать палаци, будинки дітей, центри дитячої, юнацької творчості* (Закон про позашкільну освіту). Фіксуємо мінімум дві групи однорідних членів, хоч таких переліків може траплятися і більше, що ускладнює процес сприйняття текстів законів, які повинні бути зрозумілими та ясними. Вважаємо, що ця риса сформувалася під впливом загальної тенденції до синтаксичного ускладнення тексту сурядними рядами, представленої насамперед у художньому та публіцистичному текстах.

У вигляді сурядних рядів подаються й переліки чинних посадових обов'язків, вимог, рекомендацій тощо, напр.: *Директор державного професійно-технічного навчального закладу: організовує навчально-виробничий, навчально-виховний процес, забезпечує створення необхідних умов для підготовки перепідготовки, підвищення кваліфікації робітників; діє від імені навчального закладу, приймає на посади та звільняє з посад працівників закладу; формує педагогічний колектив; створює необхідні умови для творчості педагогічних працівників, учнів і слухачів; видає у межах своєї компетенції накази і розпорядження, заохочує працівників, учнів, слухачів* (Закон про професійно-технічну освіту). У наведеному прикладі представлено вісім однорідних дієслівних присудків, кожний з яких має розгалужену систему підпорядкованих поширювачів об'єктної та обставинної семантики. Наявність двокрапки не відповідає вимогам, проте виконує функцію актуалізатора: групи кожного з однорідних членів подані як окремі семантичні блоки переліку.

Також ускладненими конструкціями в структурі простих монопредикативних синтаксичних утворень є відокремлені означення, виражені дієприкметниковими зворотами, напр.: *Статус державного має позашкільний навчальний заклад, заснований на державній формі власності* (Закон про позашкільну освіту); *Скасування рішення спеціалізованої вченої ради про присудження наукового ступеня у разі виявлення академічного плагіату здійснюється Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти за поданням Комітету з питань етики у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, та може бути оскаржене відповідно до законодавства* (Закон про вищу освіту). Відокремлюються в законодавчих текстах насамперед поширені узгоджені означення та – іноді – поширені додатки зі значення винятковості.

Якщо попередні випадки відокремлення здійснено з використанням таких розділових знаків, як кома і двокрапка, то за допомогою дужок у законодавчих ак-

тів відокремлюються вставлені синтаксичні конструкції, що мають характер додаткових повідомлень, наприклад: *Дисертації осіб, які здобувають ступінь доктора філософії, та дисертації (або наукові доповіді у разі захисту наукових досягнень, опублікованих у вигляді монографії або сукупності статей, опублікованих у вітчизняних та/або міжнародних рецензованих фахових виданнях) осіб, які здобувають ступінь доктора наук, а також відгуки опонентів оприлюднюються на офіційних веб-сайтах відповідних вищих навчальних закладів (наукових установ) відповідно до законодавства (Закон про вищу освіту); Декан (начальник) факультету, директор (начальник) навчально-наукового інституту можуть делегувати частину своїх повноважень своїм заступникам. Повноваження керівника факультету (навчально-наукового інституту) визначаються положенням про факультет (навчально-науковий інститут), яке затверджується вченою радою вищого навчального закладу (Закон про вищу освіту). Вставлені конструкції в законодавчих текстах виконують функцію пояснення, уточнення і коментаря, що дозволяє уникнути неохопленості денотатів та передбачити всі можливі варіанти на рівні законодавства.*

Випадки різнотипних ускладнень трапляються в законодавчих текстах зрідка, тому що такі конструкції є складними для сприйняття та можуть бути потрактовані двозначно через нагромадження різних семантичних компонентів, наприклад: *Відволікання вихованців, учнів і слухачів позашкільного навчального закладу за рахунок навчального часу до робіт і здійснених заходів, не пов'язаних з навчальним процесом, забороняється, крім випадків, передбачених рішеннями Кабінету Міністрів України* (Закон про позашкільну освіту). У наведеному прикладі представлено групу однорідних членів (полікомпонентних об'єктних поширювачів), відокремлене означення (виражене дієприкметниковим зворотом), відокремлений додаток та ще одне відокремлене означення (знову дієприкметниковий зворот). За рахунок цього просте речення перетворюється на громіздку синтаксичну конструкцію, що має непрозорий зміст, а це є небажаним для законодавчих текстів.

Поліпредикативні синтаксичні конструкції представлені в освітніх законодавчих актах різними репрезентативними виявами. Складносурядні речення в проаналізованому матеріалі ми не зафіксували, однак масштабно представлені складнопідрядні речення. Вони охоплюють передусім речення нерозчленованого типу переважно з підрядними атрибутивною семантикою (становлять 73% усіх складнопідрядних речень), наприклад: *Загальноосвітній навчальний заклад, що здійснює інноваційну діяльність, може мати статус експериментального* (Закон про загальну середню освіту); *Випускник професійно-технічного навчального закладу, який успішно пройшов кваліфікаційну атестацію, присвоюється освітньо-кваліфікаційний рівень – кваліфікований робітник* (Закон про професійно-технічну освіту); *Ліцензія видається у порядку, що встановлюється Кабінетом міністрів України* (Закон про освіту). Атрибутивні підрядні предикативні частини приєднуються до головних частин за допомогою сполучників і сполучних слів який, що, коли, репертуар сполучників, як і тип структури речень чітко обмежено. Інших конструкцій та сполучників ми не зафіксували. На нашу думку, складнопідрядні речення нерозчленованої структури з підрядними означальними (широкої атрибутивною семантикою) становлять основу синтаксичних конструкцій поліпредикативного типу.

Розчленовані конструкції представлені здебільшого реченнями з підрядними причини та умови (становлять 12% від складнопідрядних речень), що є цілком виправданим, оскільки вони містять обґрунтування законодавчих підстав для здійснення певних дій, наприклад: *Іноземці оплачують своє навчання, якщо інше не передбачене законодавством або міжнародними договорами України* (Закон про професійно-технічну освіту); *Громадяни України мають право безоплатно здобувати вищу освіту в державних і комунальних вищих навчальних закладах на конкурсній основі відповідно до стандартів вищої освіти, якщо певний ступінь вищої освіти громадянин здобуває вперше за кошти державного або місцевого бюджету* (Закон про вищу освіту). Підрядна частина в такому разі містить характеристику умови або причини та спирається на законодавчі норми. Здебільшого це вказівка на умови та певні обмеження дії положень законодавства.

Складні багатокомпонентні конструкції (становлять 23% від складних речень) представлено виключно складнопідрядними двокомпонентними моделями з послідовною підрядністю і домінантною атрибутивною семантикою, наприклад: *До вищих навчальних закладів, що здійснюють підготовку молодших спеціалістів, можуть прийматися особи, які мають базову загальну середню освіту* (Закон про освіту); *Загальна середня освіта – цілеспрямований процес оволодіння систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру та виробництво, засобами пізнавальної і практичної діяльності, результатом якого є інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості, що є основою для подальшої освіти і трудової діяльності* (Закон про загальну середню освіту). Ланцюговий зв'язок визначає і тип семантичних залежностей у таких конструкціях. Відповідно до двокомпонентних складнопідрядних речень у цих конструкціях підрядні частини приєднано за принципом нерозчленованості, а вони мають семантику означальності. Проте ми зафіксували виключно послідовну підрядність: кожна наступна частина характеризує за атрибутивним значенням попередню, що здійснюється із вживанням сполучних засобів, як і у випадку з двокомпонентними складними реченнями (що, який, коли), наприклад: *Центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки утворює Науково-методичну раду, яка за участю Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти розробляє методологію, методичні рекомендації щодо розроблення стандартів освітньої діяльності та стандартів вищої освіти, а також науково-методичні комісії, що розробляють стандарти освітньої діяльності та стандарти вищої освіти* (Закон про вищу освіту).

Підрядні розчленованого типу із значенням умови та сполучником якщо також трапляються в багатокомпонентних конструкціях (4%) у поєднанні з означальними підрядними також у межах послідовної підрядності, наприклад: *Громадяни України мають право безоплатно здобувати вищу освіту за другою спеціальністю у державних та комунальних вищих навчальних закладах, якщо за станом здоров'я вони втратили можливість виконувати службові чи посадові обов'язки за отриманою раніше кваліфікацією, що підтверджується висновками медико-соціальної експертної комісії, та в інших випадках, передбачених законом* (Закон про вищу освіту). Тип синтаксичного зв'язку в усіх без винятку багатокомпонентних складних реченнях є ланцюговим, що вказує на лінійний виклад

інформації та послідовне подання законодавчих норм. Це характерно для текстів законодавчих актів, які розраховані на планомірне, послідовне сприйняття та чіткий логічний зв'язок між компонентами.

Інших типів синтаксичних конструкцій в законодавчих текстах законів України про освіту ми не зафіксували, їх перелік є обмеженим і стали, що зумовлено загальними вимогами до юридичного дискурсу та офіційно-ділового стилю.

Синтаксис законодавчих текстів характеризується логічністю, чіткістю, послідовністю та одноманітністю. Переважають прості двокомпонентні елементарні

речення та складнопідрядні і багатоконпонентні з кількома підрядними, що мають атрибутивну семантику. У простих реченнях представлено ускладнення сурядними рядами, відокремленими узгодженнями означеннями та вставленими синтаксичними конструкціями. Серед складних представлено лише складнопідрядні із залежними частинами означального та умовно-причинного типів. У багатоконпонентних фіксуємо виключно послідовний зв'язок, де залежні частини також мають семантику означальності та умовності. Перспективи дослідження полягають у визначенні категорій законодавчого тексту та засобів їх вираження.

Література

1. Артикуца Н.В. Мова права і юридична термінологія / Н.В. Артикуца. – Київ : Стилос, 2004. – 266 с.
2. Дорда С.В. Сучасний стан правничої лінгвістики (короткий нарис) / С.В. Дорда // Правовий вісник української академії банківської справи : науково-теоретичний журнал. – 2011. – № 1(4). – С. 188–195.
3. Коваль Н.Є. Мовні засоби аргументації в юридичному дискурсі (на матеріалі англomовних законодавчих та судових документів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н.Є. Коваль. – Одеса, 2007. – 20 с.
4. Кожемякин Е.А. Юридический дискурс как культурный феномен: структура и смыслообразование / Е.А. Кожемякин. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://konference.siberia-expert.com/publ>.
5. Кравченко Н.К. Міжнародно-правовий дискурс: когнітивно-комунікативний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Н.К. Кравченко. – К., 2007. – 31 с.
6. Кравченко С.П. Мова як фактор правоутворення та законотворення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень» / С.П. Кравченко. – Одеса, 2000. – 20 с.
7. Прадід Ю.Ф. Юридична лінгвістика (проблематика дослідження) / Ю.Ф. Прадід // Мовознавство. – 2002. – № 4-5. – С. 21–25.
8. Проценко Г.П. Правнича лінгвістика : [навч. посібник] / Г.П. Проценко, Л.М. Шестопалова, О.Ф. Прохоренко та ін. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2010. – 312 с.
9. Чулінда Л.І. Юридико-лінгвістичне тлумачення текстів нормативно-правових актів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень» / Л.І. Чулінда. – К., 2003. – 18 с.